

Viljoen, R.S., *Jan Paerl, a Khoikhoi in Cape Colonial Society 1761-1851* (TANAP monographs on the history of the Asian-European interaction 1; Leiden, Boston: Brill, 2006, xviii + 213 blz., €73,-, ISBN 90 04 15093 5).

Op het eerste gezicht geeft de titel alles al weg, een biografische schets van een voor de Nederlandse lezer onbekende persoonlijkheid met een bovendien voor velen evenmin bekende achtergrond. De tijd ligt nog niet zover achter ons dat een Khoikhoi werd aangeduid met Hottentot, een groep die op zijn best als exotisch, maar vaak als achtergebleven werd beschouwd. Een groep ook die zoals een Amerikaanse historicus eens over de Indianen in zijn land schreef, 'onder de wielen van de geschiedenis' was geraakt. Toch zijn de Khoikhoi de oudste in Zuid-Afrika woonachtige bevolkingsgroep. Wanneer een groep al zo weinig is doorgedrongen in de geschiedenisboeken, dan is dat de enkeling zeker niet gelukt. Inderdaad is het getal Khoi over wie een biografie is geschreven of valt samen te stellen op de vingers van een paar handen te tellen. Dat we hier over een nieuwe biografie van een Khoikhoi beschikken maakt dit boek al tot een bijzonder document.

Paerl verdiende een boek om drie episodes in zijn leven. De eerste is die waarin hij als een profeet optrad en een millenaristische beweging opzette gericht tegen de blanke boeren in Swellendam. Doordat de opstand in de kiem werd gesmoord bracht hij het er levend vanaf. De rechtbank veroordeelde hem tot kettingstraf en te werkstelling op een boerderij waar ook zijn vrouw en zoon woonden. De straf was relatief mild omdat de rechtbank oordeelde dat hij religieus bezeten was geweest en uiteindelijk geen slachtoffers had gemaakt zodat er geen reden was voor een zware straf. Aanstichters van andere opstanden waren ter dood veroordeeld. Daarop volgde een tussenfase op een boerderij, die eindigde toen hij na de dood van zijn vrouw een conflict kreeg met de boer over de vraag aan wie het toezicht over zijn kinderen toekwam. Interessant is te zien dat hij ook als ongeletterde Khoi toegang had tot de rechtbank. De rechters waren bovendien niet bij voorbaat op de hand van de boer. Tenslotte behandelt Viljoen de derde en langste fase in Paerls leven: de ruim vijftig jaar die hij doorbracht als bewoner van een Herrnhutter zendingsstation. Paerl had het strenge regime van de Herrnhutters verkozen boven het leven op de boerderij waar zijn jongste kinderen achterbleven. Over de inhoud van zijn geestelijk leven na de bekering valt weinig te zeggen. Deels lijkt zijn keuze voor de Herrnhutters te zijn ingegeven door de mogelijkheid zich te onttrekken aan het leven als arbeider bij een blanke boer. Hij bleef ook daarna een onrustig man, die het trekken niet kon laten en grote delen van de Kaapkolonie verkende. Dankzij zijn grote kennis van het land trad hij op als 'padvinder' bij tochten van de zendelingen in het binnenland en hielp hij hen bij het vinden van plaatsen voor nieuwe nederzettingen. Toen Paerl stierf had hij al jaren de kerk niet meer bezocht.

Jan Paerls herkomst is niet helemaal duidelijk, of hij een bastaard was of een zuivere Khoikhoi is niet te zeggen, zijn vader is onbekend, mogelijk was

hij een blanke, zijn moeder was een Khoivrouw die werkte op een boerenplaats in de omgeving van Swellendam. Daardoor was hij van jongs af aan tweetalig. In zo'n situatie had een naamloos bestaan voor de hand gelegen, een Khoi niet meer levend in stamverband werkzaam als dagloner of arbeider bij een trekboer in het achterland. Dat Paerls leven toch interessant is geworden voor de historicus heeft te maken met zijn opmerkelijke vermogens en aanleg. Paerl, Parel of Perel, de naam wordt verschillend gespeld, was voldoende Khoi gebleven om bij stamgenoten aansluiting te vinden en hen door zijn profetische gaven aan zich te binden. In eerste instantie was de stichting van Kaapstad in de zeventiende eeuw voor veel Khoi-groepen een buitenkansje geweest door de ruilhandel in vee tegen westerse goederen met de inwoners van de nieuwe nederzetting. Hun positie verslechterde echter nadat gewezen dienaren van de VOC zich rond Kaapstad vestigden en uitwaaierden over het achterland en de weidegronden waar tot dat ogenblik de Khoi rondtrokken in bezit namen. Ziekten, droogte, sterke drank en veesterfte leidden tot verarming en deprivatie zodat veel Khoi op de boerderijen terecht kwamen waar zij met slaven het werk deden. Niet ieder kon dit proces van verval en deprivatie van de Khoi gemeenschappen accepteren zodat er verschillende opstandjes en verzetsbewegingen zijn geweest.

Ook Jan Paerl was de aanstichter van een actie tegen de blanke boeren die ten doel had hen van hun grond te verdrijven. Hoewel Paerl zelf niet is ondervraagd over zijn motieven zijn er voldoende gegevens uit andere hand die inzicht geven in de plannen en de opzet van de aanslag. Als profeet en ziener wist Paerl aanhang te verwerven in het kamp van een Khoi hoofdman in de omgeving van Swellendam. Met een beroep op nieuwe tijden die op komst waren en beloftes van een beter leven, wist hij verscheidene bewoners van omringende kralen te bewegen hun vee te slachten en zich in de bergen terug te trekken voor de definitieve aanval. Doordat hij ook aanhang zocht onder slaven en arbeiders lekte de samenzwering uit en overviel de landdrost twee dagen voor de beraamde dag de kraal van waaruit de aanval had moeten beginnen. Daar vonden zij inderdaad het gedode vee, wapens en hutten die de komst van de nieuwe tijd moesten symboliseren. Door de overval was de kracht aan de beweging ontnomen en vluchtte Paerl. Slachtoffers aan blanke kant waren er niet gevallen.

Paerls biografie is meer dan een interessant verhaal over het leven van een uitzonderlijke Khoikhoi. Het boek werpt ook licht op de verhoudingen tussen verschillende groepen in de Kaapkolonie. De rechtszaken waarbij Paerl betrokken was tonen aan dat er geen sprake was van een gesloten blanke gemeenschap, maar dat de opvattingen van de hogere autoriteiten in Kaapstad over het recht vaak diametraal verschilden van die van de trekboeren in het binnenland, ten voordele van Paerl. Ondanks het ontbreken van persoonlijke uitspraken van Jan Paerl is Viljoen er in geslaagd een complete biografie te schrijven, die van bredere betekenis is dan het leven van de hoofdpersoon.

J. van Goor, Bilthoven

Welten, J., *In dienst voor Napoleons Europese droom. De verstoring van de plattelandssamenleving in Weert* (Dissertatie Utrecht 2007, Leuven: Davidsfonds, 2007, 751 blz., €39,50, ISBN 978 90 5826 499 2).

‘Welkom in dit boek vol levensverhalen!’ (13), zo begroet Joost Welten (1963) de lezer in de ‘Inleiding’ van zijn proefschrift over de gevolgen van de Napoleontische dienstplicht in het Land van Weert, waarop hij in oktober 2007 aan de Rijksuniversiteit Utrecht promoveerde. En inderdaad, deze vuistdikke dissertatie barst bijna uit zijn kaft van de hoeveelheid biografische informatie over lotelingen en remplaçanten, over dienstplichtontduikers en deserteurs, over overheidsdienaren als de prefect en de *maire*, over gendarmes en douaniers. De sporen die al deze personen in een veelheid van archieven in binnen- en buitenland hebben nagelaten, zijn door Welten nauwgezet verzameld en geanalyseerd. Deze prosopografische benadering heeft hij – in afwijking tot wat gebruikelijk is – niet in de eerste plaats gebruikt om zijn gegevens te kwantificeren, maar om inzicht te krijgen in het doen en laten van de betrokkenen, en zo mogelijk ook in hun achterliggende motieven en ideeën. Hij probeert dat door de lotgevallen van een groot aantal representatieve individuen zo gedetailleerd mogelijk in beeld brengen of – misschien beter – te verbeelden. In deze bewuste keuze voor een narratief-anekdotische aanpak ligt de kracht van zijn boek, maar ook de zwakte.

Centraal in deze dissertatie staat de vraag hoe de Napoleontische overheid de militaire dienstplicht – ‘het kernstuk van de nieuwe verhouding tussen burger en staat’ (15) – in geannexeerd gebied effectief wist in te voeren. Welten koos daarbij voor de regio Weert, niet zozeer omdat hij daar zelf geboren en getogen is, maar vanwege de unieke onderzoeksmogelijkheden die deze Noord-Limburgse grensstreek biedt. In tegenstelling immers tot het overgrote deel van het huidige Nederland, dat pas in juli 1810 bij het keizerrijk werd ingelijfd, maakte het kanton Weert als onderdeel van *Meuse-Inférieure* – één van de negen ‘Belgische’ departementen – al vanaf begin oktober 1795 deel uit van Frankrijk. De gevolgen van de conscriptie voor deze autarkische, traditionele, rooms-katholieke plattelandsgemeenschap kunnen hier daarom vanaf de invoering in 1798 tot het einde van het Franse bewind in 1814 worden gevolgd, mede ook omdat de Franse administratie – een ander voortbrengsel van de moderne centralistische staat – hierover goed bewaard is gebleven.

Welten heeft zijn boek ingedeeld in dertig min of meer op zich zelf staande hoofdstukken, waarin telkens één aspect van de organisatie en gevolgen van de conscriptie op microniveau aan bod komt. In verscheidene hoofdstukken is het betoog opgehangen aan de wederwaardigheden van één persoon. Zo blijkt uit de lotgevallen van de dagloner Jean Ramaekers hoe effectief de Franse overheid optrad tegen dienstplichtontduikers, terwijl wij uit het levensverhaal van Dominicus Kneepkens te weten komen wat deze schoenmakerszoon bewoog om tegen betaling te dienen als remplaçant. Het levensverhaal van Joannus Leonardus Henckens laat ons vervolgens weer zien hoe deze koopmanszoon een nieuw beroepsperspectief in het leger vond en daar een subalterne officiersrang wist te bereiken. Fraai is ook het portret dat wordt geschetst van